

DET STORA NEDERLAGET

ALLAN SANDSTRÖM

SAGA
EGMONT

DET STORA NEDERLAGET

ALLAN SANDSTRÖM

Allan Sandström

Det stora nederlaget

SAGA Egmont

Det stora nederlaget

Omslagsfoto: Shutterstock

Copyright © 2008, 2020 Allan Sandström och SAGA Egmont

All rights reserved

ISBN: 9788726543773

1. E-boksutgåva, 2020

Format: EPUB 2.0

Denna bok är skyddad av upphovsrätten. Kopiering för annat än personligt bruk får enbart ske efter överenskommelse med Saga samt med författaren.

Kosackerna kommer! 1

VINTERMÖRKRET VILAR ÄNNU över Helsingfors låga hus när en släde styr ut genom en av portarna på Gustafssvärd, huvudfästet på Sveaborg. Snabbt ilar ekipaget över isen in mot staden och stannar vid det militära förvaltningshuset på Tavastgatan. En sömnig vaktpost skyldrar gevär när han till sin häpnad ser Finlands överbefälhavare, den gamle generalen Carl Nathanael af Klercker, kasta undan fällen och pustande skynda uppför trapporna. Snart hörs den kraftiga skånska stämman ropa på adjutanter och kanslister, och beordra brasor och ljus. Långt innan den röda vintersolen strimmat de snötäckta taken i staden råder den livligaste verksamhet i det finländska försvarets högkvarter.

Måndagen den 1 februari 1808 började tidigt för den 73-årige generalen. Klockan tre på natten väcktes han av den ursäktande vaktchefen som motvilligt släppte in en kurir som bestämt vägrade att invänta morgonen innan han överlämnade sina depescher. Kuriren – Nils Östbom, »Gamle Östbom« – behövde inte heller ångra sin envishet. De underrättelser han medförde från Sveriges ambassadör i S:t Petersburg, Curt von Stedingk, jagade snabbt sömnen från generalens ögon. Uppskakad läste han de få raderna.

*Jag anser för min skyldighet att underrätta Herr
Generalen att ett fredsbrott tycks vara nära
förestående emellan Sverige och Ryssland ...*

*Deras plan är att under pågående vinter, före våren,
erövra Sveaborg, Svartholm och Hangö udd ...*

Ryssarna tror att erövringen av Finland skall gå ganska lätt och vara gjord inom två månader. Men jag litar på finnarnas trohet och deras avsky för det ryska oket.

– Vad är detta! utbrast han. Inte en bokstav har jag hört från Stockholm. Inga pengar har jag, magasinerna är tomma ...

Det enda Klercker möjligen hade var tid, kanske två eller tre veckor, och av den tiden förspillde han inte en timme. Hela dagen satt han vid sitt arbetsbord och dikterade brev till regementschefer, kommandanter, landshövdingar och borgmästare i hela Finland. Efter endast några timmar hade mer än 30 kurirer ridit ut ur staden med förseglade order i sadelväskorna. Före kvällen hade de första mottagarna erhållit sina budskap. I Borgå, Lovisa och Ekenäs började den skrämmande nyheten om krigshotet sprida sig till officersboställen och soldattorp och sedan vidare.

De följande dagarna nådde budet allt längre in i det snöiga Finland. Postiljoner, avdankade soldater, rusthållare förde ut Klerckers mobiliseringsorder till varje kyrkby, och söndagen den 7 februari lästes kungörelsen om mobilisering i de flesta av landets kyrkor. Bestörta mottog Finlands invånare det sedan århundraden fruktade budet: Kosackerna kommer!

Det är fjärde gången på ett århundrade som arvfjenden står vid gränsen, och två gånger redan har stycken av den finska jorden slitits bort. Nu går gränsen vid Kymmene älv; landet på andra sidan kallas redan resignerat Gamla Finland. Hur mycket ska Österns barbarer roffa åt sig den här gången? Kanske hela återstoden.

Det är många som fruktar det, särskilt bland landets ståndspersoner, och till dem hör många av militärbefälet. »Finland måste ändå slutligen bli ryskt«, antecknar den

gamle generalen Ehrnrooth trött, »och lika gott först som sist.« På Mäntsälä gård – som ännu heter Möllerhof – börjar ryttmästare Carl Möllersvärd en ny dagbok när han mottar mobiliseringsordern. »Jag förmodar«, skriver han, »att det krig med Ryssland som nu förestår och för vilket vi har att tacka vår styvsinta kung, som tagit Karl XII till mönster och troget följer sitt original vad klädsel och kraghandskar vidkommer, men tyvärr är långt efter honom vad huvud och tapperhet beträffar, att detta krig – utgången må bli vilken som helst – säkert ska upptaga sitt tillbörliga rum i historien. Från högkvarteret skola utgå granna rapporter, i vilka man aldrig blir slagen, blott av försiktighet intager en annan ställning, varvid herrar adjutanter synnerligen utmärka sig samt därför rekommenderas.«

Många liknande röster hörs i tidens brev och dagböcker. Löjtnant Karl Adolf Brakel, som den 14 juni 1789 bringade budet om segern vid Porrasalmi till Gustaf III, skrev nu till sin bror: »Vi få krig med ryssen ... Om det verkligen förhåller sig så blir detta krig icke långvarigt. En näve folk utan mat och kläder lär icke mycket mota (ehuru med bästa vilja) en väl försedd armé. Men kanske kungen ännu kan ställa allt till rätta – jag gissar och hoppas det.«

Inte heller Runebergs hjälte framför andra, Joachim Zachris Duncker, »en av de tappras skara«, såg något hopp för Finland. »Är det allvar med kriget, vilket man har all anledning att tvivla på, så är hela landet förlorat«, skrev han till sin hustru sedan han förenat sig med sitt regemente.

Naturligtvis var stämningen inte överallt uppgiven. I en rapport till sin far var den unge kaptenen Carl af Klercker hoppfull den 10 februari:

Den entusiasm som allmogen med en mun på alla ställen och orter yttrar, är utan all beskrivning. De

önska blott att få gevär och krut, samt tillstånd att, om så påfordras, få gå man ur huse, för att försvara fosterjorden. De finska bönderna säger på finska:

- Vi skall inte överge vår kung, som just nu inte kan göra något för att hjälpa oss. Men vi må kunna hålla ut till sommaren då han själv med sitt krigsfolk kan hinna hit.

I det lilla Tammerfors visade man samma rörande tillit till kungen. När stadens råd mottog Klerckers mobiliseringsorder förklarade sig alla genast villiga att »till det yttersta försvara en kung vars väsen och nådiga regering gör en var undersåte lycklig«, heter det i protokollet. Stadens borgare inkallades genast till vapenövningar, men här som på andra håll nödgades man också konstatera bristen på vapen och ammunition.

Stridsvilja fanns på sina håll, och lojaliteten sviktade tills vidare inte heller hos skeptikerna, men vad som inte fanns var gevär, kulor och krut. Finlands försvar befann sig i ett bedrövligt tillstånd, vilket förstärkte den defeatism som främst berodde på historisk erfarenhet och insikt om Rysslands numerära överlägsenhet. När Klercker sade att hans magasin var tomma överdrev han inte mycket. Till det oförklarliga i den svenska politiken åren efter Gustaf III:s krig 1788 hör de militära försummelserna i Finland. Dessa hade fortsatt ända fram till nyåret 1808. Så till exempel hade tusentals armégevär och tiotals kanoner sålts till Preussen och Ryssland. Hela året 1807 vistades ryska officerare i Helsingfors, officiellt för att lära sig svensk artilleriteknik – som man ju hellre borde ha hemlighållit – men säkerligen också för att spionera på försvarsanstalterna i och omkring Sveaborg. Dessa var, som det snart skulle visa sig, välkända för ryssarna.

Frånsett bristen på utrustning var den svenska härorganisationen också i många stycken ineffektiv. I fredstid och på papperet var Karl XI:s skapelse, indelningsverket, inget dåligt system, men i verkligheten var det till större gagn för jordbruket än för försvaret. De indelta soldaterna var vanligen respekterade män på sina hemorter. De hade åtminstone sett närmaste stad och kanske också lärt sig en del annat. Även soldattorpen kunde vara små kulturhärddar i isolerade byar. Men med den militära utbildningen var det sämre ställt. Den bestod av ett sjutton dagar långt regementsmöte på sommaren, vanligen i juni månad, och antingen några kyrkparader med exercis eller ett knappt veckolångt kompanimöte årligen. Av besparingsskäl inställdes ibland också regementsmötena. Det var till exempel fallet år 1807.

Förutom de indelta soldaterna fanns en obetydlig reserv, den så kallade vargeringen. Denna hade upprättats på så sätt att två rotar var skyldiga att utrusta och underhålla en ersättare för sina båda soldater. Torp och utrustning skulle anskaffas i fredstid. Vargeringen var faktiskt bättre organiserad i Finland än i Sverige, där den i praktiken inte fanns, vilket förklarar improvisationen med lantvärnet under 1808-1809 års krig.

Det fanns också en liten kår värvat manskap. Savolaks jägarregemente – som J Z Duncker tillhörde – Karelska jägarkåren, Nylands jägare och ett nyuppsatt förband, efter sin chef kallat Adlercreutzka regementet. Det värvade manskapet utgjorde ingen stående trupp utan inkallades till övningar på ungefär samma sätt som de indelta soldaterna. Skillnaden var endast att de inte hade några torp utan i stället fick en liten kontant lön. Av övrig stående trupp fanns endast Änkedrottningens livregemente och Jägerhorns regemente, som utgjorde besättning på Sveaborg, Svartholm och Hangö, samt Finska

artilleriregementet som var förlagt i Helsingfors, Ekenäs och Tavastehus.

Den största svagheten med indelningsverket var att soldaternas medelålder blev hög och att de blev starkt bundna till det civila livet. De flesta soldaterna var mellan 30 och 50 år, familjefäder och småbönder i relativt goda ekonomiska omständigheter. Soldaten hade åtskilligt att förlora på ett krig. Det kunde vara frestande att hålla sig undan det värsta kulregnet. För en 40-åring – en relativt högre ålder då än nu – kunde det också vara svårt att hinna fram till det i tid även om viljan fanns.

Vad som gällde för soldaterna var tillämpligt också för officerarna – i varje fall vid de indelta regementena. De var också jordbrukare, antingen innehavare av ett militärboställe eller ägare av en egen gård – ej sällan en mindre herrgård. De var ofta kunniga och driftiga jordbrukare och eftersom militärtjänsten inte tog mycket mer av deras tid än av soldaternas var det jordbruket de ägnade sig åt. Knappt 15 procent av officerskåren hade studerat vid krigsskolorna – Karlberg i Sverige eller Haapaniemi i Finland – och av dessa var det få som vidmakthöll och utvecklade sina kunskaper genom att följa med i militär litteratur och debatt. De var ju lantbrukare elva av årets månader, och de som kände behov av studier hade större nytta av en bok i jordbruksekonomi än en i militärvetenskap.

Kvalitén förbättrades inte av systemet med ärvda eller köpta beställningar. Detta var visserligen under avveckling men skulle inte vara helt försvunnet förrän omkring 1830. J Z Duncker var fem år när han 1779 skrevs in som furir vid Konglig Majestäts Fot Jägare Corps af Savolaks Regemente. I 1808 års armé fanns det trettonåriga löjtnanter – de tycks som regel ha stannat hemma – men också sextioåriga. Fyrtioåriga veteraner från 1788 års krig kunde få en

sjuttonåring som chef. Det var inte alltid bara en nackdel. Ynglingen kunde ha erfarenhet från det nyligen utkämpade pommerska kriget, där han kanske hade lärt sig lite av Napoleons nya stridstaktik – det rörliga kriget.

Hur såg då angriparens armé ut? Den vanliga föreställningen i Finland och Sverige var att den ryska armén bestod av en hord vildögda, härjande, brännande och mördande kosacker. Kosackförband fanns också i de trupper som sattes in mot Finland 1808, men de var inga mordiska horder utan väl disciplinerade soldater. Kosackerna var hårda krigare men inga barbarer.

Den ryska armén rekryterades på flera olika sätt. Dels genom utskrivningar – således ett slags tvångsrekrytering eller värnplikt – dels genom värvning, men också genom att kriminella, tiggare och lösdrivare skjutsades i väg till en så kallad rekrytdepå och tvingades göra militärtjänst ett antal år. Den värvade truppen tjänstgjorde en avtalad tid medan de utskrivna behölls i tjänst så länge de behövdes, och de kriminella och lösdrivarna så länge befälet fann för gott.

Den stora skillnaden mellan det svenska och det ryska systemet bestod i att de ryska soldaterna fick en grundutbildning på åtta månader och att omsättningen skedde betydligt snabbare än i den svenska armén. Genomgående var de ryska soldaterna unga och obundna män. Fysiskt var de säkerligen rörligare än svenskar och finländare, men knappast moraliskt mer motiverade. Snarare tvärtom, eftersom militäryrket i Ryssland inte hade något anseende, annat än vid de förnäma rangregementena. Livegenskapen fanns också i armén, bara med den skillnaden att den där var mångdubbelt hårdare. En rysk bonde var också rättslös men behövde inte ständigt känna av denna rättslöshet. En rysk soldat

upplevde den dagligen. Han var kort och gott slav. Alltid förödmjukad, ofta misshandlad, vanligen halvsvältande.

Ingenting i den militära organisationen var ägnat att bygga upp den ryske soldatens moral, men den fanns naturligtvis ändå som en oreflekterad lojalitet till tsaren.

Officersyrket var i Ryssland nästan uteslutande ett adelsprivilegium och endast de högre officerarna hade någon annan utbildning än den som gavs vid regementena. Men liksom i Sverige och Finland hade också de yngre ryska officerarna ivrigt studerat Napoleons nya krigskonst, och den franska arméorganisationen hade, åtminstone nominellt, införts i den ryska armén.

Den kvalitativa skillnaden mellan den svensk-finländska armén och den ryska var knappast särskilt stor, men den numerära var mer betydande. Naturligt nog – 1808 hade Ryssland sannolikt 40 miljoner invånare, Sverige-Finland 2,5 miljoner. Enligt 1807 års folkräkning hade Finland då 914 000 invånare. Frågan var dock i hur hög grad Ryssland kunde göra sin överlägsenhet i folkmängd gällande. Ryssland hade långa gränser att försvara och viktiga intressen att bevaka. Av större betydelse än Finland var det nyligen erövrade Polen, och även på Balkan – på vägen mot Konstantinopel – måste en hög beredskap upprätthållas. I de brev Stedingk under hösten sänt till Stockholm hade han varnat för att en armé på 60 000 man kunde sättas in mot Finland, men i mitten av februari fick han i väg ytterligare ett budskap till Klercker, och där uppgav han – korrekt som det skulle visa sig – angriparnas styrka till 24 000 man.

Mot denna fiende kunde Klercker ställa upp något mer än 20 000 man, vilka han fördelade i två armégrupper på sammanlagt knappt 14 000 man vid gränsen och 7 700 man i fästningarna Sveaborg och Svartholm. Södra armégruppen förlades mot Kymmenegränsen där dess första brigad, under överste August Fredrik Palmfelt,

grupperades mellan Pernå och Lovisa, medan andra brigaden under överste Carl Johan Adlercreutz intog ställningar längre norrut, i huvudsak mellan byarna Elimä och Artsjö. Ett andra gränsförsvar – Savolaks-Karelska gruppen – organiserades mellan S:t Michel och Joensuu. Dess chef var överste Johan Adam Cronstedt och styrkan uppgick till 4 000 man. Någon reserv hade Klercker egentligen inte, men Österbottens regemente och Kajana bataljon, som ännu inte hunnit fram till gränsen, fyllde i någon mån den uppgiften. Allt övrigt manskap förlades till fästningarna. Besättningen på Sveaborg räknade efter förstärkningarna 6 000 man och på Svartholm, vid inloppet till Lovisaviken, fanns 600 man. Den tredje fästningen – Hangö – utrymde Klercker resolut. Den var omöjlig att försvara, ansåg han, och band endast i onödan trupper. Besättningen fick order att marschera till Sveaborg och förstärka garnisonen där. Ordern åtlyddes med sådan snabbhet att de 39 kanonerna på fortet i Hangö också övergavs. Det första exemplet på svag disciplin och ansvarslös ledning i den svensk-finska krigsmakten! Tyvärr långt ifrån det sista.

Den svenska krigsplanen för Finland var defensiv. Det ansågs omöjligt att med endast finska armén – finska fördelningen, som den hette – försvara landet, och planen var därför att endast föra fördröjningsstrider medan armén drog sig tillbaka till Österbotten, för att där invänta förstärkningar från Sverige. Sedan skulle en motoffensiv företas, dels från norr och dels från det betydelsefulla brohuvudet Sveaborg, som hela tiden skulle utgöra en kanon i ryggen på ryssarna. Den armé som i februari 1808 skyndade till gränsen bar alltså redan reträttordern med sig. En paradoxal situation och inte ägnad att uppmuntra ens till fördröjningsstrider.

Det fanns ovanligt många ryska köpmän i Finland vintern 1808, men de flesta fick bråttom hem när soldat- och hästmönstringarna väckte landet ur vinterdvalan. Många var naturligtvis spioner och inom mindre än en vecka visste man i S:t Petersburg att Klercker var i färd med att mobilisera. Curt von Stedingk hade trots allt inte litat på de lugnande försäkringar om oföränderlig vänskap som han mottagit från tsar Alexander I. Det ryska anfallet var utsatt till den 1 mars, men nu påskyndades det. I mitten av februari var alla vägar i Gamla Finland fyllda med marscherande trupper, kanonslädar och förrådsforor. Anfallsarméns högkvarter flyttades brådsnande till Fredrikshamn – fästningsstaden som erövrats 1743.

Högsta befälet över den ryska armé som avdelats mot Finland fördes av general Friedrich Wilhelm Buxhoevden. Han var balttysk från det en gång svenska Lifland och hade deltagit i kriget mot turkarna 1769–1770 och i 1788–1790 års krig i Finland. Sedan 1795 var han rysk generalguvernör i Warszawa. Buxhoevden var i högre grad diplomat och politiker än militär. Han var en bildad och human person och hans återhållsamma och taktfulla polska politik hade varit framgångsrik. Han borde nu få pröva denna också i Finland, ansåg Alexander. Erövringen av landet var inte problemet – den borde vara avklarad på ett par månader – men sedan gällde det att försäkra sig om de nya undersåtarnas lydnad och lojalitet.

Liksom Stalin 130 år senare var Alexander övertygad om att erövringen av Finland skulle bli en militärpromenad. Och alldeles som Stalin stod han därvid under påverkan av finländska emigranter. Det var ännu inte 20 år sedan många av de finländska officerarna rest sig mot Gustaf III under dennes ryska krig, och flera medlemmar av det beryktade Anjalaförbundet bodde sedan dess som flyktingar i S:t Petersburg. Långa tider hade de levat i

obemärkthet, ibland under torftiga villkor, men nu hade händelsernas gång åter gett dem en plats mitt på scenen. Sent på kvällen den 17 februari anmälde sig Göran Magnus Sprengtporten hos general Buxhoevden. Som general »med särskilt uppdrag« skulle han enligt tsarens önskan följa med armén. Den 18 februari författade han den första av de proklamationer till Finlands folk som Buxhoevden lät sprida över landet.

Sprengtporten medförde sitt eget »särskilda kansli«, en kombinerad underrättelse- och propagandaavdelning vars viktigaste medlemmar var de forna Anjalamännen Gustaf Wilhelm Ladau och Carl Henrik Klick, samt det numera ryska hovrådet Johan Samuel Hagelström. Klick var den egentlige författaren till officersmanifestet i Anjala 1788 och han och Ladau hade sedan bott i S:t Petersburg, medan Hagelström hade ett mer brokigt förflutet. Han var född i Stockholm på slutet av 1760-talet av okända föräldrar. Ett rykte han inte gjorde något för att avliva antydde att fadern skulle vara kung Adolf Fredrik. Ett faktum är att han växte upp hos slottets barnmorska och verkar ha haft en förnäm beskyddare. Sedan 1786 var han i rysk tjänst som något slags nordisk agent. Hagelström var en regelrätt äventyrare men intelligent och modig och hade – som hans titel utvisar – redan gjort sina ryska uppdragsgivare betydelsefulla tjänster. Det skulle han komma att göra under 1808–1809 års krig också, särskilt vid Sveaborg.

Även Buxhoevden hade delat sin styrka i två kårer: 5:e divisionen under generallöjtnant Nikolaj Tutjkov och 21:a divisionen under furst Peter Bagration. En tredje kår – den 17:e – stod under generallöjtnant Nikolaj Kamenskijs befäl. Avsikten var att Tutjkov från Villmanstrand – ryskt sedan 1743 – skulle angripa Cronstedts brigad i S:t Michel. Fientligheterna skulle inledas den 21 februari klockan tre på morgonen.

Det svenska högkvarteret låg tills vidare kvar i Helsingfors, men någon överbefälhavare hade man ännu inte. Den befattningen innehades sedan 1790 av general Wilhelm Mauritz Klingspor, född 1744 i Småland och medlem av en gammal aristokratisk släkt. Men Klingspor vistades ofta i Sverige, ibland för att sköta sina egna angelägenheter (han var förmögen godsägare), ibland på grund av olika regeringsuppdrag. Så var märkligt nog fallet också vintern 1808 trots den överhängande krigsfaran. Klingspor hade deltagit i Gustaf III:s krig 1788–1790 som generalintendent vid Finska fördelningen, och han var utan tvivel en mycket duglig organisatör med en för denna tid ovanligt välutvecklad blick för soldaternas behov av uniformer, skor, mat och sjukvård. Det var också bristerna på dessa områden han främst uppmärksammat i den krigsplan för Finland han utarbetat 1803, men av alla hans yrkanden hade endast få förverkligats.

För militär strategi och taktik hade Klingspor mindre fallenhet. Sådana befäl hade han aldrig haft och han tvivlade själv på sin lämplighet i det avseendet. Det gjorde också andra, och några modiga personer uppmanade honom att avsäga sig uppdraget. Det ville han dock inte, varför kanslipresidenten Fredrik Ehrenheim till och med vände sig till kungen Gustaf IV Adolf och uppmanade denne att utse en annan överbefälhavare. Kungen tvekade och rådgjorde med Gustaf Mauritz Armfelt, numera åter en man med inflytande och auktoritet, och fick av denne rådet att förse Klingspor med en generaladjutant (stabschef) som också borde ges sådana fullmakter att han självständigt kunde ingripa i de militära operationerna.

Det var ett dåligt råd, vilket Armfelt förmodligen själv insåg – han avböjde nämligen att själv bli denne generaladjutant – men kungen följde det. Den generaladjutant han utsåg, överste Gustaf Löwenhielm,

vägrade dock att mottaga den erbjudna fullmakten. Den ödesdigra dualism i överbefälet som en sådan fullmakt skulle ha lett till undgicks därmed, men Klingspor förblev förstås lika olämplig. Den 21 februari hade han inte heller hunnit längre än till Umeå på sin långa resa runt Bottenviken till krigsskådeplatsen.

Vintern 1808 var snörik och kall i Finland. Natten till den 21 februari hade temperaturen fallit till minus 30 grader. Större härar än den ryska invasionsarmén kunde riskfritt marschera över Kymmene älvs is, men där det fanns broar använde ryssarna dessa. Det var också riskfritt – broarna var inte rivna och de svenska vaktpatrullerna vek tillbaka utan att lossa ett skott. Övergången skedde på fem platser: vid Keltis, Anjala, Hivikoski, Strömfors och Abborrfors.

Huvudstyrkan gick över gränsen vid Abborrfors och med denna kolonn följde general Buxhoevden och hans stab, i vilken nu också Sprengtporten ingick. Redan på eftermiddagen var förtruppen framme i Lovisa där Buxhoevden åt middag i rådhuset på kvällen. Lovisas försvarare – en bataljon nylänningar – hade lämnat staden så snart de fått rapport om att ryssarna överskridit gränsen.

Det var ett underligt krig. Ryssarna var överlägsna i antal, men inte dramatiskt, och det var svårt att göra denna övermakt gällande då invasionsstyrkan snabbt klumpades ihop på de få, snöfyllda och vindlande vägarna. Artilleriet låg fortfarande kvar bakom gränsen och trossen kom inte fram. Från flera goda positioner kunde försvararna ha gjort effektiva motanfall och ökat det kaos som var oundvikligt under de första dagarnas framryckning, men endast vid Elimä, väster om Anjala, gjorde den där förlagda bataljonen motstånd några timmar – de timmar det tog att föra bort förråden från byn. Därefter drog man sig tillbaka. Tre

dagar senare, den 24 februari, förekom också korta skärmytslingar vid Forsby, Kuuskoski och Artsjö. Närmast på grund av ett missförstånd blev striden vid Kuuskoski oväntat häftig. Den svensk-finländska truppen förlorade ett 40-tal man och chefen, överstelöjtnant Karl Johan Stjernvall, blev fånge. De ryska förlusterna var betydligt större.

Som man kunde ha väntat visade det sig omöjligt att förena reträtt med försvar. Helt i enlighet med krigsplanen hade Klercker beordrat armén att i ett första skede dra sig tillbaka till Tavastehus. Återtåget skulle företas under strid, men om det skulle lyckas fick man inte inveckla sig i alltför omfattande kampanjer. I så fall kunde det bli omöjligt att lösgöra trupperna.

De finländska officerarna hade fått en motsägelsefull order, men eftersom det alltid är möjligt för en armé att dra sig tillbaka, om man handlar snabbt nog, utförde de denna del av ordern – och utförde den skickligt. På kvällen den 27 februari tågade Palmfelts brigad in i Tavastehus efter en svår marsch i bitande köld och på snöfyllda vägar. Den 29 februari – 1808 var skottår – befann sig också Adlercreutz avdelning i staden. Dit hade även Österbottens regemente anlant och Klercker hade flyttat sitt högkvarter från Helsingfors till Tavastehus. Den 1 mars anlände Klingspor och Löwenhielm.

Buxhoevden hade efter inryckningen i Lovisa avdelat en trupp för belägring av Svartholm medan han lät huvudstyrkan rycka vidare över Lappträsk mot Helsingfors. Först den 28 februari, när halva svenska armén redan befann sig i Tavastehus, upptäckte den ryske generalen att Klercker valt att förskansa sig i denna stad och att ryssarna nu, obekvämt nog, befann sig mellan Sveaborg och den svenska huvudarmén. Buxhoevden svängde omedelbart större delen av sin armé och ryckte an mot Tavastehus som

omringades de första dagarna i mars. Ett stort upplagt anfall planerades till den 9 mars.

Den 2 mars hölls svenskt krigsråd i Tavastehus. Det inleddes med att Klingspor delgav sina officerare de direktiv han erhållit av Gustaf IV Adolf den 4 februari. Direktiven anslöt sig helt till den defensiva krigsplan som redan fanns upprättad för Finland. Första stycket hade denna lydelse:

Sedan politiska ställningen i allmänhet tagit ett sådant skick, att, oaktat Vi uti det yttersta sökt och ännu söke att med Hans Kejserliga Ryska Majestät underhålla de fredliga förbindelser, som Oss redan länge förenat, synas likväl de anstalter, vilka å Ryska sidan nu förehas, syfta åt ett snart fredsbrott, vilket om det skulle inträffa under påstående vinter, då undsättning ifrån Sverige, i anseende till den avbrutna communicationen inte meddelas kan, skulle bliva så mycket betänkligare, som de av naturen danade pass och starka positioner, sedan sjöar och kärr blivit isbetäckta, icke med någon fördel kunna av Finska Armén mot en inträngande överlägsen fiende begagnas.

Vi finne fördenskull i sådan händelse förnämsta uppmärksamheten böra användas att rädda vad av Armén frälsas kan, att uti fästningarna Sveaborg och Svartholmen inkasta så mycket trupper som utrymmet därstädes medgifver, och att låta den övriga delen av Finska Armén i möjligaste ordning draga sig åt Österbotten, intill dess med första öppet vatten andra anstalter till landets återvinnande kunna tagas.

Det är inget tvivel om att Klingspor själv påverkat de kungliga direktiven – han hade varit ordförande i

krigsberedningen i Stockholm – men kungens instruktion innehöll också ytterligare en passus:

Men ehuru Vi, såsom förbemäلت är, anse frälsningen av Armén och fästningarnas försäkrande böra bliva förnämsta ändamålet av försvarsanstalterne under påstående vinter, vänte Vi likväl att I så långt möjligt kan blifva, söken att den inträngande fienden hindra och emotstå, samt icke förr än nöden påtränger reträtten företager.

Kompromisstrategin – motstånd och reträtt, eller motstånd under reträtt – skulle alltså fortsättas även när armén nu skulle dras tillbaka inte bara 20 utan 80 mil, men vad innebar den i praktiken? Därom var åsikterna många och stridiga i det svenska högkvarteret den 2 mars. Klercker ville för sin del våga en drabbning vid staden, men låta ryssarna skjuta första skottet. Även Klerckers strategi var defensiv – på en svensk-finländsk anfallsförmåga trodde han inte. Till Klerckers åsikt anslöt sig Löwenhielm – med vissa reservationer – och överstarna Johan Fredrik Aminoff, björneborgarnas chef, och Hans Henrik Gripenberg. Troligen också Adlercreutz, som dock endast deltog en kortare stund i sammanträdet. Georg Carl von Döbeln – sedan 1805 sekundchef vid Nylands regemente – tycks överraskande nog ha stött Klingspor. Och Klingspor ville fortsätta reträtten.

Han hänvisade härvid till kungens instruktion. Hans plikt som överbefälhavare var uppenbarligen att i första hand rädda armén så att den fanns kvar intakt när återerövringen av Finland kunde företas till sommaren.

Kanske önskar ni mig Lewenhaupts öde, utropade han patetiskt när kraven på motstånd och strid höjdes.

General Charles Emil Lewenhaupt avrättades 1743 efter att som överbefälhavare i Finland under hattarnas krig med Ryssland ha fattat alltför självständiga beslut. Ett justitiemord som den svenska officerskåren inte glömt.

Klercker var envis:

- Jag erbjuder mitt gamla huvud för fäderneslandet, sade han.

Det var förstås ett erbjudande som Klingspor varken ville eller kunde ta emot, och avgörande för hans beslut blev en depesch från J A Cronstedt i S:t Michel. Denne meddelade att han efter att den 28 februari ha anfallits av överlägsna ryska styrkor beslutat dra tillbaka sin brigad till Kuopio. Det innebar att ryska 5:e divisionen nu hade närmare till Uleåborg - den förutbestämda basen i Österbotten - än armén vid Tavastehus, och risken för att Klingspor blev avskuren, till exempel vid Vasa, var stor. Klingspor mottog rapporten den 5 mars och gav omedelbart order om arméns uppbrott. På eftermiddagen den 6 mars anträdde de första kolonnerna åttiomilamarschen norrut.

Debatten om Klingspors beslut att utan strid dra sig tillbaka har böljat av och an under 200 år. Moderna krigshistoriker anser vanligen att både han och Klercker bedömde situationen fel. Att passivt invänta fienden i Tavastehus - som Klercker ville - hade med all sannolikhet lett till ett stort nederlag. Ryssarna var ändå numerärt överlägsna och vid Tavastehus kunde de på ett helt annat sätt än under de första dagarnas framryckning på trånga vägar ha utvecklat denna överlägsenhet. De hade också kunnat belägra staden och ta svälten till bundsförvant. Klercker var fången i ett fästnings- och slagtänkande som tiden och utvecklingen passerat.

Klingspors militära tänkande var lika föråldrat. Han kunde endast föreställa sig de båda alternativen stor batalj

eller stor reträtt – och så långt gjorde han rätt när han då valde reträtt. Men den 2 mars fanns också möjligheten att inleda ett rörligt krig mot de ännu spridda och var för sig ofta svaga ryska kolonnerna. Ett krig som framför allt skulle ha inriktats på att ytterligare splittra upp angriparna och störa deras samband och försörjning. Med stor sannolikhet hade det varit möjligt att med denna taktik kraftigt försvaga och försena de ryska operationerna i södra Finland. Fortfarande fanns också Sveaborg. Ryssarna kunde inte bortse från risken av ett utfall från fästningen. De kunde ju inte veta att det var det sista fästningens kommandant, Carl Olof Cronstedt, tänkte på.

Men rörligt krig liksom också vinterkrig fanns inte i Klingspors föreställningsvärld. Anständiga generaler går i vinterkvarter när snön faller. Han överskattade också enormt ryssarnas styrka. Det dröjde länge innan man på svensk sida fick en riktig uppfattning om den, och den propagandistiska skröksiffran 60 000 man bidrog i hög grad till den allmänt sett uppgivna stämningen vid Tavastehus. Stedingks senare uppgift om 24 000 man betvivlades länge.

En armé kan gå under på mer än ett sätt, ett nederlag på slagfältet är inte alltid nödvändigt. Reträtten till Österbotten med en förföljande fiende i hälarna var också ett vågspel, som inte blev mindre på grund av den hindrande snön, den isande kölden och arméns urusla utrustning. Till den fysiska förslitning dessa omilda omständigheter måste medföra kom reträttens nedbrytning av moralen. För varje steg soldaterna tog förlorade de också en bit av fosterlandet. I den mån männen i ledet ägde kännedom om kungens och Klingspors högre strategi var de skeptiska till den. Det verkade dåraktigt att först utan svärdsslag överlämna landet åt fienden för att sedan återvända och ta igen det.

De högre officerarna visste ju varför reträtten företogs – flera av dem ansåg den också nödvändig – men stämningen sjönk också hos dem efter uppbrottet från Tavastehus. Den 9 mars skrev Adlercreutz åter till sin hustru, och brevet avslöjar med vilka känslor den långa marschen anträdde:

Således är allt vårt bemödande fåfängt, och vårt öde bestämdt att gå till Österbotten. – Du kan aldrig föreställa dig det elände jag sett, sedan vi skildes åt, och så mycket ondt den fattige soldaten (lider) och allt det våld man måste begå emot invånarna – jag har sett blesserade soldater, som i brist på hästar måste lämnas på vägarna för att dö i största elände.

Hjärtat blöder vid åtanken häraf och jag tillsluter mina ögon för allt, som redan skett och ännu förestår – men under allt detta mår jag ännu ganska väl, och saknade jag ej dig och de ömt älskade barnen, kunde jag ändå finna mig i mitt öde, men nu finner jag det odrägligt – och – hårda plikter – men hvad är man ej skyldig sitt fädernesland.

Gud gifve, endast man kunde något till dess bästa uträtta – då vore mödorna lätta – men då man i stället (för) att försvara bidrager endast att förstöra sitt land, då är det tungt – ja rysligt.

Återtåget skedde på två parallella linjer. Palmfelts brigad gick mot Björneborg för att därifrån följa kustvägen norrut. Med denna styrka följde Klingspor och Klercker. Den senare medförde också sin hustru och dotter. Adlercreutz gick först till Tammerfors, men där delade han sin brigad i två avdelningar, av vilka den större, under överste Gustaf von Numers, fortsatte genom Kumo älvdal och senare förenade sig med Palmfelt. Adlercreutz tog vintervägen över sjöområdet med Ilmola i Österbotten som mål.

Omgrupperingen i Tammerfors, liksom Adlercreutz proviantering inför det ödemarkståg som förestod, tog sin tid, och samtidigt som de båda kolonnerna bröt upp den 11 mars var också de förföljande ryssarna framme i staden. Det uppstod en ganska häftig strid med stupade och sårade på båda sidor. Två svenska officerare togs till fånga av ryssarna. Vid den här bataljen upptäckte de svensk-finländska officerarna att de ryska officerssablarna var skarpslipade. »Detta är inte brukligt i civiliserade nationer«, antecknade Möllersvärd upprörd. Men nu gav Adlercreutz sina officerare order om att också de skulle slipa sablarna. Man började föra krig på allvar.

Buxhoevden gjorde dock vad han kunde för att få ett snabbt slut på fientligheterna. Den 7-8 mars hade ryssarna tågat in i Tavastehus och därifrån sände den ryske överbefälhavaren en parlamentär till Klingspor och uppmanade denne att avblåsa striden och hemförlova soldaterna. Parlamentären var Hagelström, ett utmärkt val. Han talade svenska, hade ett sympatiskt uppträdande och en utomordentlig förmåga att övertyga. Han kunde också visa upp skrivelser, undertecknade av tsar Alexander, där denne förklarade sig villig att i sin armé ta emot alla officerare som var födda i Finland, och att åt dem som inte ville träda i rysk tjänst ge generösa avgångsvederlag. Många av officerarna lyssnade uppmärksamt till dessa frestande löften. Det uppstod faktiskt trängsel kring Hagelström, och generaladjutanten Löwenhielm anmärkte buttert att Anjala-andan synbarligen inte var död.

Klingspor avslog anbudet, men redan att det gjordes visar att Buxhoevden inte längre hade någon nämnvärd respekt för sin motståndare. Det framgår också av att han avdelade relativt små styrkor till förföljandet av den retirerande armén. Kamenskijs 17:e division sändes tillbaka till Helsingfors och halva 21:a divisionen till Åbo, med

order att besätta denna stad – Finlands huvudstad – och sedan marschera över isen till Åland. För förföljandet ansåg Buxhoevden halva 21:a divisionen tillräcklig, men Tutjkov i Savolaks fick också order om att med huvuddelen av sin division gå mot Vasa för att avskära Klingspor där. För förföljandet av Cronstedt räckte det med en eller ett par bataljoner. En alldeles riktig bedömning. Cronstedt stannade aldrig tillräckligt länge för att få veta vad han hade efter sig. Hade han gjort det, hade han inte behövt ha så bråttom.

Inte heller Klingspor såg sig tillbaka, och han försummade helt att genom noggrannare spaning skaffa sig en uppfattning om förföljarnas verkliga styrka. Unga och stridslystna officerare i eftertruppen hade börjat misstänka att man flydde för spöken men fick inte tillåtelse att ta reda på verkliga förhållandet. Endast vid övergången av Kumo älv kom det till en liten drabbning, varvid generaladjutanten Löwenhielm med framgång avvisade ryska attacker medan förråden i Björneborg fördes undan.

Förråden räddades alltså, men armén led ändå en betydande förlust i Björneborg. Orsaken var inte fiendekulor utan Hagelströms vältalighet. Tolv officerare sjukanmälde sig och stannade kvar i staden. När ryssarna marscherade in visade det sig att elva av dem var fullt friska, men de föredrog fångenskapen framför den fortsatta flykten norrut. Armén började vittra sönder inifrån.

Desertörerna var ändå relativt få, förlusterna genom frostskador och fältsjuka större men ännu uthärdliga. Som organisatorisk prestation förtjänar reträtten utan tvivel erkännande. Inga förråd av betydelse förlorades, kanonerna släpades genom snön, och trupperna hölls väl samlade. Nästan inga eftersläntrare förekom. Generaladjutanten Löwenhielm var en hetlevrad men också modern officer och genomdrev den ingalunda välkomna

nyordningen att kompanicheferna åtföljde sina kompanier. Det hade tidigare aldrig varit vanligt under marscher, men fick naturligtvis till följd bättre ordning med raster, mat och sömn. När Klingspor slutligen i början av april stod vid Gamla Karleby, efter att lyckligt ha passerat Vasa, var det med en fortfarande intakt armé. Åtminstone vad manskap och utrustning beträffade.

Han fick också ta emot de amplaste lovord för sin lyckosamma räddning av armén. Gustaf IV Adolfs farbror, hertig Karl, skrev ett vackert och berömmande brev. »Detta återtåg är en epoque uti krigshistorien och Eder retraite en scavante lära för efterkommande militairer.«

Löwenhielm, som hade stor förtjänst i att reträtten blivit så framgångsrik som faktiskt var fallet, var inte lika nöjd. Tydligare än Klingspor såg han tecknen på moralisk uppluckring, vilket framgår av ett brev han skrev till Adlercreutz efter framkomsten till Gamla Karleby.

Att här äro 1000:e-tals oordningar har du visst rätt i: beklaga mig, min hedersbror, ty jag lider som en orm i en myrstack, när jag ser skymten af fusk i tjensten: mycket är afhulpit, men rätt ordning får jag ej tänka på utan 14 dagars lugnt stillaliggande.

Håll efter Magazins Commissarierne. De äro de största skurkar jag ännu sett. Den största plaisir du för närvarande kan göra mig, är att vräka dem i vakten och rapportera dem, om de söla eller skinna.

Synnerligen tjenar du arméen om du låter ha ett vaksamt öga på transporterna som afgå till Uleåborg, ty de gå gärna utan betäckning, för att få roffa på vägen och skylla på bönderne. Jag dör ej nöjd om jag ej får se en commissarie få arschprygel på en canon innan campagnen slutas.

Löwenhielm hade också så långt möjligt velat uppfylla båda de kungliga direktiven: inte bara retirera utan retirera under strid. Flera gånger hade han föreslagit Klingspor att man skulle försöka överrumpla förföljarna och kasta tillbaka dem några mil. Det borde inte vara omöjligt och det vore också ett sätt att säkra reträtten. Men sådana äventyrligheter ville Klingspor inte höra talas om, och hela tiden fortsatte 10 000 svenskar att springa - »så blodet står dem om fötterna«, som Löwenhielm skrev - undan 5 000 ryssar.